

ANDIJON, NAMANGAN VA FARG'ONADA IJTIMOIIY YORDAM SHAKLLARI

Amanullayev Abduvahob

Andijon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarida 1991–2024-yillar davomida ijtimoiy yordam shakllarining bosqichma-bosqich rivojlanishi tahlil qilinadi. Mustaqillikning dastlabki yillarida mahalla institutlari orqali manzilli moddiy yordamni yo'lga qo'yish, keyingi davrlarda nafaqa va kompensatsiyalarni tartibga solish, 2017-yildan so'ng kambag'allikni qisqartirish siyosati doirasida mahallabay ishlash, 2020-yildan boshlab temir daftar, ayollar daftari va yoshlar daftari kabi ro'yxatlar orqali ehtiyojmand qatlamlarni aniqlash, 2021-yildan esa kam ta'minlangan oilalarni axborot tizimi orqali baholash va nafaqalarni tayinlashning raqamlashtirilgan mexanizmlariga o'tish jarayonlari yoritiladi. 2023–2024-yillarda ijtimoiy xizmatlar tizimini muvofiqlashtirish, ijtimoiy xodimlar instituti va hududiy markazlar faoliyatini kuchaytirish orqali yordamning faqat pul to'lovi emas, balki ijtimoiy xizmatlar majmuasiga aylanishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy yordam, manzillilik, mahalla, nafaqa, moddiy yordam, ijtimoiy xizmat, kambag'allikni qisqartirish, temir daftar, ayollar daftari, yoshlar daftari, ijtimoiy himoya, raqamlashtirish, Farg'ona vodiysi.

Kirish

Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari O'zbekistonning demografik va iqtisodiy jihatdan eng faol hududlari sirasiga kiradi. Aholining zich yashashi, mehnat bozoridagi raqobatning yuqoriligi, ichki va tashqi migratsiya oqimlari, kichik biznes va dehqonchilikning ustunligi bu hududlarda ijtimoiy yordam va ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojni doimiy ravishda dolzarb qilib keladi. Shu sababli Farg'ona vodiysi tajribasi mamlakat miqyosida ijtimoiy siyosatning real ishlashini ko'rsatib beradigan "indikator" hudud sifatida qaraladi: yordam shakllari qanday tanlanadi, kimlar manzilli qo'llab-quvvatlanadi, resurslar qanday taqsimlanadi va eng muhimi, yordam "qog'ozda" emas, amalda qanchalik yetib boradi. Ijtimoiy yordamning tarixiy evolyutsiyasi aynan shu savollarga javob beradi: 1990-yillarda ko'proq hayotni saqlab turuvchi minimal kompensatsiyalar va mahalla orqali moddiy ko'mak ustun bo'lgan bo'lsa, 2020-yillarga kelib tizim ehtiyojmandlarni aniqlash, xizmat ko'rsatish, bandlikka yo'naltirish va holatni barqarorlashtirishni birlashtirgan kompleks mexanizmga aylanmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi 1991–2024-yillar oralig'ida Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarida ijtimoiy yordam shakllari qanday o'zgarganini, bu

o'zgarishlarning institutsional tayanchi nimalardan iborat bo'lganini va amaliy samaradorlikni oshirgan omillar qaysilar ekanini ilmiy-analitik ruhda yoritishdir. Maqolada ijtimoiy yordam tushunchasi keng ma'noda ishlatiladi: nafaqa va moddiy yordam, mahalla resurslari, xayriya va homiylik amaliyotlari, ro'yxatlar orqali manzilli qo'llab-quvvatlash, shuningdek ijtimoiy xizmatlar va ijtimoiy xodimlar faoliyatini qamrab oladi. Tadqiqotning asosiy g'oyasi shundan iboratki, Farg'ona vodiysi hududlarida ijtimoiy yordamning samaradorligi ko'p hollarda hujjatning o'zidan ko'ra, mahalla darajasidagi aniqlash va kuzatish mexanizmlari, idoralararo muvofiqlashtirish, raqamli baholash va ijtimoiy xizmatlarga ulash kabi amaliy bo'g'inlarga bog'liq bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil

1991–2000-yillar O'zbekiston ijtimoiy siyosatida moslashuv va “tezkor barqarorlashtirish” davri bo'ldi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida daromadlar keskin tabaqalanishi, narxlarning erkinlashuvi, ayrim tarmoqlarda ish o'rinlarining qisqarishi Andijon, Namangan va Farg'onada ham ehtiyojmand qatlamlar sonining oshishiga olib keldi. O'sha sharoitda ijtimoiy yordamni faqat markazdan turib, umumiy mezonlar bilan tarqatish unchalik ishlamasdi: hududlarning o'ziga xosligi kuchli, aholining real holati esa tez o'zgarardi. Shu nuqtada mahalla instituti ijtimoiy yordamni manzilli qilish uchun eng qulay ijtimoiy infratuzilmaga aylandi. 1994-yilda kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordamni mahalla fuqarolar yig'ini va u vakolat bergan komissiyalar qarori asosida tayinlash tamoyili normativ jihatdan mustahkamlandi. Bu yondashuv Farg'ona vodiysi uchun ayniqsa muhim edi: mahalla ijtimoiy nazoratning tabiiy makoni, ehtiyojmandni “qog'oz” orqali emas, hayotiy kuzatuv orqali aniqlay oladigan institut bo'lib xizmat qildi. Natijada ijtimoiy yordamning ilk barqaror modeli shakllandi: mahalla darajasida ehtiyoj baholanadi, mahalliy komissiya qaror qiladi, yordam turini belgilaydi va to'lov yoki ko'mak tashkil etiladi.

1994-yilgi hujjatlar bilan bog'liq eng muhim o'zgarish shundan iborat ediki, yordamni tayinlash faqat “pul berish” amali sifatida emas, balki oilaning muhtojlik darajasini aniqlash, qaror qabul qilish, to'lovni tasdiqlash va zarurat bo'lsa, yordamning bir qismini maqsadli yo'naltirish kabi mexanizmlarni ham o'z ichiga oldi. Masalan, komissiya oilaga ajratilgan moddiy yordamning bir qismini uy-joy kommunal xizmatlari bo'yicha qarzlarni qoplashga yo'naltirish yuzasidan qaror qabul qilishi mumkinligi belgilandi. Bu, bir qarashda, texnik norma bo'lib ko'rinsa-da, amaliyotda Farg'ona vodiysida uchraydigan “pul yordam olindi, ammo muammo yechilmadi” tipidagi holatlarni kamaytirishga xizmat qildi: yordam maqsadga yaqinlashtirildi, resursning samarasiz sarflanishi cheklana boshladi. Shu jihatdan, 1990-yillardagi yordamning markaziy ustuni mahalla orqali manzillilik va nazorat bo'ldi, qolgan shakllar esa shu ustun atrofida ishladi.

2000–2016-yillarda ijtimoiy yordam shakllari nisbatan kengaydi va ma'lum darajada standartlashdi. Bu davrda davlat ijtimoiy to'lovlari tizimi, pensiya va nafaqa mexanizmlarining barqarorlashuvi, bolali oilalarni qo'llab-quvvatlash, kam ta'minlanganlar uchun nafaqalar hamda hududiy byudjetlar orqali ijtimoiy loyihalarning moliyalanishi bosqichma-bosqich yo'lga qo'yildi. Andijon, Namangan va Farg'onada ijtimoiy yordam ehtiyojining asosiy drayverlari sifatida aholining yosh tarkibi, bandlikning mavsumiyligi, mehnat migratsiyasi va daromadlarning norasmiy segmenti ajralib turdi. Shu sharoitda mahalla mexanizmi o'z ahamiyatini saqlab qoldi: ehtiyojmandlar ro'yxatini shakllantirish, bolali oilalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha arizalarni ko'rib chiqish, ijtimoiy muammolarni mahalliy darajada "tezkor hal qilish" amaliyoti mavjud bo'ldi. Biroq davrning asosiy cheklovi ham shu yerda ko'rindi: baholash mezonlari ko'p holatda inson omiliga bog'liq, ma'lumotlar tarqoq, idoralararo axborot almashinuvi sust bo'lgani uchun manzillilik har doim ham bir xil darajada ishlamadi. Ana shu muammo keyingi bosqichda raqamlashtirish va yagona axborot tizimlariga o'tish g'oyasini kuchaytirdi.

2017-yildan boshlab ijtimoiy siyosatning muhim yo'nalishi sifatida kambag'allikni qisqartirish, mahallabay ishlash va ehtiyojmandlarni aniq segmentlash tamoyillari kuchaydi. Farg'ona vodiysi hududlarida bu yo'nalishning amaliy ma'nosi shundan iborat bo'ldiki, yordam oluvchi shaxs yoki oila "bir martalik ko'mak" bilan cheklanib qolmasdan, bandlikka yo'naltirish, kasbga o'qitish, oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, ayollar va yoshlar bilan alohida ishlash kabi vositalar orqali kuzatuvga olinib boshladi. Ayniqsa 2020-yildan boshlab temir daftar, ayollar daftari va yoshlar daftari kabi ro'yxatlar paydo bo'lishi ijtimoiy yordamning hududiy amaliyotini o'zgartirdi: mahalla darajasida ehtiyojmandlar yanada toifalarga ajratildi, muammolar turi bo'yicha ishlash tizimi shakllandi, yordamning faqat pul ko'rinishidan tashqari, bandlik va ijtimoiy moslashuvga yo'naltirilgan shakllari kuchaydi. Bu ro'yxatlar, bir tomondan, ehtiyojni ko'rinadigan qildi, ikkinchi tomondan, ijro uchun javobgarlikni ham oshirdi: ro'yxat bor joyda natija ham so'raladi.

Mazkur ro'yxatlar tizimining Farg'ona vodiysida tez "tutib ketishi"ning bir necha amaliy sabablari bor. Birinchisi, hududlarning mehnat resursi yuqori, ammo barqaror ish o'rinlariga talab ham katta bo'lgani uchun bandlikka yo'naltirilgan yordam shakllari eng ko'p natija beradigan maydon aynan shu yerda. Ikkinchisi, mahalla tarmog'i zich va ijtimoiy aloqalar kuchli bo'lgani sababli ehtiyojmandlarni aniqlash va kuzatish nisbatan tez ishlaydi. Uchinchisi, ro'yxatlar ijtimoiy yordamni turli resurslar bilan bog'lash imkonini berdi: homiylik, hududiy dasturlar, bank kredit instrumentlari, kasbga o'qitish va vaqtinchalik bandlik loyihalari. Shuning uchun Andijon, Namangan va Farg'onada 2020–2021-yillarda ijtimoiy yordamning "ko'p kanalli" modeli shakllandi: bir oila bir paytning o'zida nafaqa olishi ham, bandlik dasturiga ulanishi ham, maqsadli ko'mak

olishi ham mumkin bo'ldi, biroq bu jarayonning adolatliligi va shaffofligi masalasi tabiiy ravishda kun tartibiga chiqdi.

Natijalar

Shu ehtiyoj 2021-yildan boshlab kam ta'minlangan oilalarni axborot tizimi orqali aniqlash va ijtimoiy nafaqa hamda moddiy yordam tayinlash jarayonini reglamentlash bilan yangi bosqichga ko'tarildi. Yagona axborot tizimi yondashuvi ikki asosiy muammoni yumshatishga qaratildi: birinchisi, subyektiv baholashni kamaytirish, ikkinchisi, turli idoralardagi ma'lumotlarni bir nuqtada jamlash orqali tekshiruvni tezlashtirish. Reglamentda oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan daromadni aniqlash va mezonlarga solishtirish, ma'lumotlarni tegishli bo'limlar tomonidan tizimga kiritish, to'lov jarayonini aniq muddatlarda bajarish kabi mexanizmlar belgilandi. Bu amaliyot Andijon, Namangan va Farg'onada yordamning "haqiqiy manzillilik" darajasini oshirishi kerak edi, chunki bu hududlarda norasmiy daromadlar ulushi yuqori bo'lgani uchun eski usullar bilan haqqoniy tasnif qilish qiyin bo'lgan. Axborot tizimi hamma muammoni birdan hal qilmaydi, lekin u yordamning adolat mezonini kuchaytiradigan muhim instrument sifatida ishlaydi: bir xil holatga bir xil yondashuv, qayta tekshiruv imkoniyati va natijani kuzatish paydo bo'ladi.

Raqamlashtirishning yana bir muhim natijasi shundaki, ijtimoiy yordamning turli shakllari o'zaro bog'lanadigan bo'ldi. Avval mahalla, bandlik, nafaqa va xayriya yo'nalishlari ko'pincha "parallel" yurardi, ya'ni bir-birini to'liq ko'rmasdi. Axborot tizimlari va ro'yxatlar esa bir oilaning ijtimoiy profilini yaxlit ko'rishga yordam berdi: kimda ish bor, kimda nogironlik, kimda bolalar ko'p, kimda yashash sharoiti og'ir. Bu yondashuv Farg'ona vodiysi uchun ayniqsa ahamiyatli, chunki bu hududlarda yordamga ehtiyoj ko'pincha kompleks bo'ladi: daromadning pastligi bilan birga sog'liq muammosi, uy-joy sharoiti, bandlikning mavsumiyligi yoki oilaviy migratsiya omillari birlashib ketadi. Kompleks ehtiyojga kompleks yordam kerak bo'ladi, shuning uchun raqamlashtirish ijtimoiy yordamni "pul tarqatish"dan "muammoni boshqarish"ga aylantira boshladi.

2023–2024-yillar ijtimoiy yordamning institutsional qiyofasini yangilash davri bo'ldi. Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda nazorat tizimini kuchaytirish bo'yicha kompleks yondashuv doirasida Prezident huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi faoliyatini tashkil etish, hududlarda Inson ijtimoiy xizmatlar markazlari hamda ijtimoiy xodimlar institutini kuchaytirish yo'nalishlari belgilandi. Bu o'zgarish "yordam" tushunchasini tubdan kengaytirdi: endi yordam nafaqat nafaqa yoki moddiy ko'mak, balki rehabilitatsiya, parvarish, konsultatsiya, ijtimoiy moslashuv, shuningdek muayyan toifalar bilan individual ishlashni ham anglatadi. Farg'ona vodiysi hududlarida bunday yondashuvning amaliy ahamiyati katta, chunki ijtimoiy muammolarning bir qismi pul bilan emas, xizmat bilan yechiladi: nogironligi bo'lgan shaxsga moslashuv, yolg'iz

keksaga parvarish, zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayolga himoya va rehabilitatsiya, ishsiz yoshga kasbiy yo'naltirish kerak bo'ladi.

Xulosa va munozara

Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarida 1991–2024-yillar davomida ijtimoiy yordam shakllari evolyutsiyasi uchta katta bosqichni ko'rsatadi: dastlab mahalla orqali manzilli moddiy yordamni yo'lga qo'yish va minimal barqarorlashtirish, keyin nafaqa va moddiy ko'mak mexanizmlarini kengaytirish hamda standartlash, so'nggi yillarda esa ro'yxatlar, raqamli baholash va ijtimoiy xizmatlar orqali kompleks qo'llab-quvvatlashga o'tish. Farg'ona vodiysi tajribasi shuni isbotlaydiki, ijtimoiy yordamning amaliy samaradorligi yordam miqdoridan ko'ra ko'proq uning manzilliligi, adolatliligi, shaffofligi va bandlik hamda ijtimoiy moslashuv bilan bog'lanishiga bog'liq. 1994-yildagi mahalla komissiyalari modeli yordamning mahalliy "ko'zi" bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, 2021-yildan boshlab yagona axborot tizimi bu "ko'z"ni ma'lumotga tayantirishga urindi, 2023–2024-yillarda esa agentlik va ijtimoiy xizmatlar markazlari yordamni xizmatlashgan tizimga aylantirishga yo'naltirildi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish to'g'risida: Farmon, 1994-yil 23-avgust, PF-938. Elektron resurs. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida: Qaror, 1994-yil 24-avgust, 434-son. Elektron resurs. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi Lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Kam ta'minlangan oilalarni Ijtimoiy himoya yagona reyestri axborot tizimi orqali aniqlash hamda ularga ijtimoiy nafaqalar tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida: Qaror, 2021-yil 21-oktabr, 654-son. Elektron resurs. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi Lex.uz.
4. Gazeta.uz. Temir daftar muqobilari yoshlar va ayollar: maqola, 2020-yil 20-avgust. Elektron resurs.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida: Farmon, 2023-yil 1-iyun, PF-82. Elektron resurs. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi Lex.uz.